

ČESKÁ LITERATURA NA ZAHRANIČNÍ UNIVERZITĚ

(Úvaha pedagogická)

PETER BUGGE

Problém, kterým se zde budu zabývat, má dvě dimenze: vytyčit cíl našeho snažení – co vlastně svou výukou české literatury na zahraniční univerzitě chceme – a hledat postupy, abychom se určenému cíli aspoň přiblížili. Jde tedy o úvahu pedagogickou a zároveň tentativní: definitivní pravdu nemám, volám zde spíš po diskusi. My bohemisté na zahraniční univerzitě se můžeme občas cítit jako osamělí vesničtí učitelé a vidím v tomto setkání i velkou šanci výměny zkušeností. Budu mluvit jen o výuce studentů-bohemistů, pro které je čeština hlavním oborem, a soustředím se na první asi tři roky studií, než dosáhnou takové míry znalosti, že se potom mohou podle osobních zájmů v oboru specializovat. To už budou také s to hledat pomoc u povolanějších – například na stáži v České republice.

CO CHTÍT?

Cíl své výuky české literatury bych definoval asi takto: aby všichni studenti měli základní znalost novodobých českých literárních dějin (od obrození k dnešním dnům), aby měli hlubší znalost vybraných autorů a děl (případně i směrů, proudů a skupin) a aby měli ze čtení české literatury radost. Dále, aby měli jistý metodologický základ – aby se seznámili i s literární teorií. Pro tu menšinu, která se bude i nadále zabývat českou literaturou (psát diplomovou práci z literatury, překládat, popřípadě i bádát), je nezbytné, aby už měla předpoklady pro samostatnou práci v oboru. Pro ty mnohé, kteří směřují jinak, je právě ta radost možná nejdůležitější, plus ovšem přehled, aby v nejrůznějších souvislostech mohli například dánským nezasevěným zájemcům českou literaturu zprostředkovat.

KDE ZAČÍT?

Nejjistější způsob, jak hned v zárodku udusit veškerou radost z vymezeného předmětu, je čítankový přístup, jenž začíná počátky a po protáhlých literárněhistorických výkladech, nacpaných záplavou neznámých jmen, končí – vydržel-li vůbec ještě někdo – současnou literaturou. Z tohoto hlediska

bych například asi nerad učil podle antologie Roberta B. Pynsenta *Czech Prose and Verse*.¹ Nejenže se Pynsent rozhodl uzavřít svůj výklad v roce 1939; zdá se málem, že čím je literatura od dnešního čtenáře vzdálenější, tím má v jeho výkladu zaujmout větší místo: Pynsent tak věnuje před-máchovske literatuře (od Václava Tháma až k Janu Jindřichu Markovi) stejný prostor jako české literatuře meziválečné.

Máme-li za cíl u studentů udržovat při životě asi nedávny a zatím spíš jen slabě fundovaný zájem o českou kulturu, musíme jim zpočátku nabízet literaturu jazykově i obsahově co nejvíc přístupnou. V knihkupectví nebo v knihovně by typický dánský čtenář – a platí to i pro typického dánského studenta – v pětadevadesáti procentech všech případů pro vlastní zábavu sahal po románu nebo po poezii z tohoto století a nevidím důvod, proč bychom tuto přirozenou náklonnost ve své výuce neměli uznat. Sám jsem chronologii svého literárněhistorického výkladu obrátil tak, že se nejdříve zabýváme vývojem po roce 1918 a teprve potom sledujeme, jak se česká literatura k tomuto stadiu dostala, a nezdá se mi, že by tím starší literatura ani celkový přehled mnoho trpěla, spíš naopak. Zahraniční student může mít velký požitek z Máchy, ne však už první rok.²

VE KTERÉM JAZYCE ČÍST?

Zásadně česky, ovšem,³ ale přesto se nebojme překladať! Zvláště pro začátečníky, jejichž znalost české literatury asi není veliká, je důležité, aby se co nejdříve a co nejvíc seznámili s "českým světem". Aby poznali Haška, Čapka, Kunderu, Škvoreckého a další autory přeložené do jejich mateřštiny. Ani mi nevádí, že někteří autoři píšící už spíš pro export – Klíma, Kohout – se dostanou moc do popředí, to se časem vyrovná. A proč vlastně čekat, až studenti budou s to číst autory v originálu? Přece nemohou smysluplně trávit celý první rok jen základními gramatickými cvičeními. Nedomnívám se, že by se motivace číst knihy česky zmenšila jen proto, že si student přečte několik přeložených děl, naopak. Ovšem překlad není originál a

¹ R. B. Pynsent: *Czech Prose and Verse*, University of London 1979.

² Co se týče literatury předobrozené, zdá se mi, že je spíš vhodným tématem pro pokročilé studenty, kteří mají i filologicky poznat historický vývoj českého jazyka.

³ Za českou literaturu považujeme tedy v našem kontextu jen česky psanou literaturu. Tato definice vyplývá z filologického zaměření oboru a neaspiruje na obecnou platnost. Jsme si vědomi, že hranice národní literatury jsou nejisté a že z jiného hlediska můžeme k české literatuře přiřadit i literaturu psanou například německy (českými Němci nebo Čechy v exilu) nebo latinsky.

něco se vždycky ztratí, přestože například Kundera v exilu už výslovně píše s ohledem na překladatele. Ale mohu vám zaručit, že zvědavost studenta, který už Hrabala objevil přeloženého, jen a jen roste, a tím i jeho touha, aby ho mohl poznat i původního.

KOHO ČÍST?

To už je problém mnohostranný. Jde jednak o to, jak omezit obor, jednak o to, jak a koho vybrat. Ohledně vymezení oboru, tedy toho, co považujeme za relevantní pro studium dané literatury, existují dva krajní póly: jeden uznává jen velkou "čítankovou literaturu" se všemi oficiálními konotacemi s tímto pojmem spojenými, druhý hlásá – často z pozice nějaké "political correctness" – úplnou rovnoprávnost všech kulturních projevů. Může to být rovnoprávnost žánrů: comics, detektivky, červená knihovna a další tiskoviny – všechno, co Čech čte, má svoje oprávnění –, anebo požadavek, aby byly všechny kulturní projevy všech etnických a dalších skupin považovány za rovnocenné: musili bychom postavit Baumanovo *Paci, paci, pacičky* jako přední příklad české literatury homosexuální vedle Němcové *Babičky* jako předního příkladu české literatury ženské atd.

Zvlášť v sedmdesátých letech panoval v Dánsku první typ relativismu (dánská studující mládež se neměla zabývat jen "literárními žánry buržoazie"!) a zdá se, že druhý typ (relativismus, řekl bych, "etnický") je zejména v Americe i dnes dost vlivný. Objevila se však proti němu i dosti silná reakce. Hlásá se nyní návrat k velké literatuře, ke kulturnímu dědictví Západu a k tradičním hodnotám, jak to asi nejpregnantněji formuloval americký kritik Harold Bloom ve své kontroverzní knize *The Western Canon: The Books and School of Ages*. Popularita pojmu kánon s jeho představou, že lze v podstatě objektivně sestavit obecně platný seznam základních děl, je odrazem tohoto obratu, a přestože Bloomův kánon má mít platnost pro celou západní literaturu, dají se samozřejmě představit i kánony národní.

Ve své výuce se v jednom ohledu přikláním k pozici asi konzervativní. Zábavné časopisy, comics a jiné druhy triviální nebo "pokleslé" literatury samozřejmě mohou být předměty literárněvědného bádání (a nelze namítat nic proti tomu, chce-li se student ve své diplomové práci zabývat například českými detektivkami nebo českou sci-fi), my se však soustředíme na krásnou literaturu, ovšem včetně vzpomínek, deníků, esejů a podobných už víceméně obecně uznávaných žánrů.

S kánonem je to složitější. Neumím si dobře představit česko-moravsko-slezskou shodu o jeho podobě, zvlášť ne, má-li počet jeho děl být poněkud omezený. Nadto by celkové hodnocení (nemluvě už vůbec o výběru hodnotitelů!) asi nezůstalo zcela nedotknuto konjunkturálními změnami

vkusu. Z hlediska vyučování české literatury u nás je však důležitější, že dánský kánon českých literárních děl musí vypadat jinak než domácí kánon. Dánské normy a zkušenosti nemohou neovlivnit recepci cizích literárních děl, a i když jedním z cílů výuky musí být pokus o odstranění různých bariér pro pochopení českého vidění světa, nesmíme zavrhnout jedinou výhodu, kterou my (v podstatě vždy jen pologramotní) cizí bohemisté máme: zdvojený pohled na českou kulturu. Jsme jednou nohou doma, druhou nohou tam, a kdybychom měli za cíl ne otvírání se české kultuře, ale ztotožňování se s ní a s jejími hodnotami, mohli bychom klidně přestat učit a přenechat katedru a bohemistiku jediným povoláním: rodilým Čechům. Dánský student však sotva studuje češtinu, aby se stal Čechem, a musíme – i ve volbě studijních materiálů – využít odlišnost nebo napětí obou světů.

Pro jistotu: nechci omezovat studium české literatury u nás na dánsko-českou komparatistiku ani zvláště vyzdvihovat jakési historické vzájemnosti obou literatur – v tom případě by studium české literatury asi zůstalo u dvaceti stran v Čapkově *Cestě na sever* a u několika sonetů od J. Vrchlického a S. Čecha věnovaných královně Dagmar. Jde jen o to, že musíme brát ohled na to, co může dánského studenta – ať podobností, nebo kontrastem – oslovit. Má ovšem znát i českou katolickou literaturu, ale u dánského protestantsko-sekularizovaného studenta, který nezažil tíhu komunistických literárních priorit, nelze očekávat takové zanícení pro ni, jež se objevilo v české literární veřejnosti po roce 1989.

Tím jsme se dostali k palčivému problému literární výuky: k vlastnímu výběru autorů. "Tradiční" literární dějiny mívají sklon k tomu, aby ve jménu spravedlnosti zahrnuly co nejvíc jmen, a přesto jsou taková díla tradičně přijata s nespokojeností: vždy se najde kritik, který – naprostým právem ovšem – poukáže na přinejmenším jednoho chybějícího básníka, který je přinejmenším stejně důležitý jako ten který v textu uvedený. Podle této logiky bychom ovšem dospěli k závěru, že jediným oprávněným literárním výběrem je *Lexikon české literatury*, ale zase: strašně nerad bych podle něj učil.

Alexandr Stich v jedné recenzi o našem dilematu psal: "zahrneme-li středoškolské studentstvo přílivem jmen a názvů děl (z nichž pak mohou být zkoušeni!), umrtvíme smysl celého toho snažení a usypeme oheň minulé poezie a tvorby vůbec jmény, jmény, jmény..." Přesto však hned připojil, že "vcelku bych mluvil pro to, aby onen – nutný – redukcionismus byl minimální".⁴ Má-li však české středoškolské studentstvo problémy se záplavou

⁴ A. Stich: Jak (a PROČ VŮBEC) poznávat a učit (SE) starší českou literaturu(?), *Literární noviny* 1995, č. 9.

jmen, co teprve studenti cizí? Jsem rozhodným zastáncem redukcionismu aneb, jak bych to nazval, selektivity.

Čas, tedy ony tři čtyři roky, během kterých má student-bohemista i jiné starosti než literaturu, beztak dosti krutě omezuje možnosti, a rozhodně preferuji, aby student důkladně znal třeba dvacet autorů základní hodnoty, než aby jich povrchně a ukázkově poznal sto. Má ovšem vědět, jak sehnat informace o těch osmdesáti dalších. Robert Pynsent ve své antologii na sto stránkách uvádí ukázky od čtyřiapadesáti autorů a neumím si představit, co by po přečtení všech těch zlomků v hlavách studentů zůstalo. Nemůže však student prospět bez čítankového úryvku od F. J. Rubeše nebo J. K. Šlejhara?

Kritizují-li Pynsenta za zbytečné nashromáždění jmen, musím jeho knihu zase pro jednu zásadní ctnost pochválit: Pynsent se ve svém výkladu rozhodně nebojí subjektivity. Hodnotí, komentuje, kritizuje, ironizuje, a i kdyby se nám některé jeho soudy ve své opozičnosti jevily sebevíc samoučelnými, jsou nám stokrát milejší – a pedagogicky účelnější – než suchý (a beztak jen zdánlivě neutrální) popis literárních životopisů. Práce se studenty brzy ukáže, co v literatuře ještě žije a co se čte převážně již jen pro svůj literárněhistorický význam. To první platí například pro Hlaváčka, kterého u nás studenti čtou s velkou chutí, kdežto Březina – který by asi v českém kánonu zaujal přednější místo – už možná patří ke druhé kategorii.

Co číst?

Občas se cizí studenti češtiny setkali s názorem (respektive s neartikulovaným a nereflektovaným dojmem), že student-cizinec, jenž česky mluví jen lámaně, musí mít i jinak omezené duševní schopnosti. Jedná se s ním jako se středoškolákem a texty, které dostane do rukou, jsou vybrány podle toho. Musíme si však uvědomit, že text, který je myšlenkově složitý, nemusí být cizímu studentovi nedostupný, je-li psán v jazyce více-méně spisovném. Jen pro ilustraci: studenti budou rozhodně mít méně potíží s Michalem Ajvazem než třeba s Janem Pelcem, ale i se starými pohádkami od K. J. Erbena nebo B. Němcové.

Obtížnost textu je především dána mírou jeho odbočení od standardní spisovné normy, způsobenou buď slangem, hovorovostí, nebo jinými stylistickými prostředky. Vzpomínám si na jednoho jinak výborného učitele na letní škole (a nejde tu ovšem o podcenění duševních schopností studentů), který nám – cizím studentům jako ukázkou Skácelova mistrovství dal následující báseň a těžce nesl, že jsme se vrátili podráždění a nechápaví:

MITMEM

Pod samým tichem
jakýsi jiný hluk
a pod tím hlukem
jakési jiné ticho

Mítmavo
Slova nahrstěná
řítkami k sobě
střídavě různem klásti
(*Dávné proso*)

Umíte si asi představit, kolik se nad těmi osmi verši zbytečně trávilo času marným hledáním ve slovnících. Z podobných důvodů bude například asi V. Vančurovi ve výuce české literatury u nás věnováno méně pozornosti, než by mu podle českého kánonu příslušelo. Každý text má být i jazykově pro studenta zkouškou a výzvou, ne však už předem jeho jistou prohrou.

O CO SE OPŘÍT?

Jen pár slov o pomůckách: Ať máme ke chronologii jakkoli nenucený vztah, nemůžeme se obejít bez "tradičních" literárních dějin. Pro dobu, než je mohou studenti číst i česky, postačí kratší líčení – už jsem se o přednostech a vadách jedné z nich zmínil a nebudu zde v tomto směru pokračovat. Velmi užitečnou pomůckou jak pro učitele, tak pro studenta je však nový typ slovníku – slovník literárních děl. Tady právě najdeme tu podrobnější informaci o literatuře samé, jež nám často v biograficky a bibliograficky orientovaných literárněhistorických výkladech schází.

Mám však na mysli i literární vědu. Vhodný úvod k ní je asi náš největší problém a nevidím žádné jednoduché řešení. Na jedné straně máme co činit s vysokoškoláky, kteří jsou s to pochopit i složitý výklad, na druhé straně však máme jazykovou – a s ní spojenou časovou – bariéru. Studenti u nás mají s jazykovou výukou tolik starostí, že se nemohou prostě věnovat literární vědě v té míře, jako například student dánštiny nebo světových literárních dějin. Mohli bychom sice sáhnout po dánských úvodech, ale jednak nejsou zaměřeny na cizí (případně českou) literaturu – příklady jsou samozřejmě převážně dánské – jednak mám pocit, že literatura a literární věda jsou v každé kultuře jakési spojené nádoby. Zkusil jsem nedávno s jistým úspěchem zabít dvě mouchy jednou ranou tím, že jsme se studenty četli některé základní texty českého strukturalismu, ale zvláště v této oblasti nám velmi scházejí přiměřené učebnice. Možná, že takové

knihy už jsou, ale byl bych asi se všemi zahraničními bohemisty, studenty i učiteli, vděčný, kdyby nám někdo (z přítomných) českých kolegů napsal jednak přehledné dějiny české literární vědy, jednak stejně přehledný úvod k současné literární vědě. Vím ovšem, že to jsou úkoly naprosto nepřehledné.